

یادی از منصور السلطنه عدل

و ترجمه اش از خسرو و شیرین به فرانسه

مسعود هدایت

معاون اسبق وزارت دادگستری

مقدمه

این نوشته با استفاده از اطلاعات و خاطرات شخصی، معلومات خانوادگی و مطالبی که درباره‌ی مرحوم مصطفی عدل (منصور السلطنه) وسیله‌ی آقایان دکتر باقر عاقلی در کتاب **شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران** و عباس مبارکیان در کتاب **چهره‌ها در تاریخچه‌ی نظام آموزشی عالی حقوق و عدلیه‌ی نوین** و پروفیسور سید حسن امین در کتاب **تاریخ حقوق ایران** نوشته شده، به رشته‌ی تحریر درآمده است.

مرحوم مصطفی عدل ملقب به منصور السلطنه در سال ۱۲۵۸ شمسی در محله‌ی انگج شهر تبریز متولد شد. پدرش حاج ابراهیم خلیل رکن‌العداله از معاریف و بزرگان تبریز بود و به شغل قضاوت اشتغال داشت و مدتی ریاست دیوان‌خانه‌ی خراسان با او بود. جد ایشان نیز از معاریف تبریز در این شهر به حاج سید حسین شاه مشهور بود. جدّ مادری او حاج میرزا احمد مجتهد و دائی اش حاجی میرزا جواد از علما و فقهای طراز اول آذربایجان بودند. نتیجتاً کودکی مرحوم عدل در میان چنین خانواده‌یی گذشته است. وی تحصیلات ابتدایی و مقدماتی را در تبریز انجام داد و سپس عازم مصر شد و دوره‌ی متوسطه را در آنجا گذرانید. سپس به پاریس رفت و در آنجا در رشته‌ی حقوق درجه‌ی لیسانس گرفت و در ۱۲۸۲ به ایران برگشت و در وزارت امور خارجه استخدام گردید. در این وزارتخانه به ماموریت‌هایی از قبیل نایب سومی سفارت ایران در مصر و نایب دومی سفارت ایران در تفریس اشتغال ورزید و پس از مراجعت به تهران به معاونت دارالترجمه‌ی وزارت امور خارجه منصوب گردید.

مرحوم مصطفی عدل در جوانی با دختر مرحوم رضاعلی هدایت (نیرالملک) که خود از مشاهیر علم و ادب بود و چندی نیز ریاست دیوان عالی کشور را بر عهده داشت، ازدواج کرد و محصول این وصلت چهار فرزند دختر و یک فرزند پسر است. یکی از تألیفات مهم ایشان کتاب **حقوق اساسی** است و

نظریات ایشان در این کتاب راجع به اصول مشروطیت و اصل تفکیک قوا و استقلال قوه‌ی قضاییه بسیار جالب است که تفصیل آن را می‌توان در صفحات ۴۶۷ به بعد کتاب **تاریخ حقوق ایران** تألیف آقای پروفیسور سید حسن امین مطالعه کرد. از آن پس به استادی مدرسه‌ی علوم سیاسی انتخاب شد.

در سال ۱۲۸۶ به وزارت عدلیه منتقل شد و به کار قضاوت مشغول گردید. ترقیات ایشان در وزارت عدلیه شروع شد و ایشان در آن وزارتخانه به معاونت وزارت رسید. در کودتای ۱۲۹۹ در کابینه‌ی سید ضیاء‌الدین طباطبایی به کفالت وزارت عدلیه منصوب گردید.

از قوانین مهمی که به وسیله‌ی ایشان تهیه و به مجلس تقدیم شده و به تصویب رسیده است، قانون مرور زمان را می‌توان نام برد. در این جا بد نیست به نکته‌ی ظریفی که در مجلس اتفاق افتاد، اشاره شود. بدو باید بگوییم که دختران مرحوم منصور السلطنه عدل، بانوان فروغ‌زمان، سرورزمان و شکوه‌زمان نام داشتند. هنگام تقدیم لایحه‌ی مرور زمان به مجلس یکی از وکلا به صورت شوخی و انتقاد اظهار داشت که آقای منصور السلطنه دختران خود را فروغ‌زمان، سرورزمان و شکوه‌زمان نام نهاده و وقتی هم که قانون به مجلس می‌آورد، قانون مرور زمان! است.

باری، مرحوم مصطفی منصور السلطنه‌ی عدل، پس از سقوط کابینه‌ی سید ضیاء و مدتی بیکاری به تدریس در مدرسه‌ی عالی حقوق پرداخت. عکس‌هایی از ایشان در ردیف اساتید آن مدرسه در کتاب **چهره‌ها در تاریخچه‌ی نظام آموزش عالی و عدلیه‌ی نوین** تألیف آقای مبارکیان به چاپ رسیده که مربوط به سال‌های ۱۳۰۴-۱۳۰۱ است و از شاگردان ایشان در آن دوران که بعداً به مقاماتی عالی‌تر دادگستری و غیره رسیدند و یا از وکلای معروف عدلیه بودند، می‌توان چند نفری را از قبیل آقایان حسین نقوی، باقر وکیلی، خسرو هدایت، محمود سرشار، عباس شعری، عمیدی نوری معقول، ملک‌اسمعیلی، موسی گودرزی، محمود هدایت، عباسقلی

گلشایبان و احمد متین‌دفتری را نام برد.

مرحوم مصطفی عدل در تشکیلات نوین عدلیه که در سال ۱۳۰۶ وسیله‌ی شادروان علی‌اکبر داور بنیاد یافت، به خدمت قضایی دعوت شد و با رتبه‌ی ۹ قضایی به سمت مدیر کل تهیه‌ی قوانین منصوب گردید و در تهیه و تصویب قوانین مهمی که در آن زمان تهیه شد، تلاش بسیار نمود و مدت ۸ سال در این سمت اشتغال داشت تا این که در ۱۳۱۴ مجدداً به وزارت امور خارجه منتقل شد و پست وزیرمختاری ایران در ژنو و نمایندگی دائمی در جامعه‌ی ملل به ایشان تفویض گردید و در همین سمت ریاست صدمین دوره‌ی اجلاس‌هی شورای جامعه ملل را عهده‌دار شد و پس از مراجعت به ایران به سمت معاونت وزارت امور خارجه

عکس مرحوم سید مصطفی عدل (منصورالسلطنه) - با تشکر از خانم سرور عدل

منصوب و چندی نیز کفالت آن وزارت‌خانه را عهده‌دار بود. در سال ۱۳۱۷ به وزیر مختاری ایران در ایتالیا تعیین و تا مهرماه ۱۳۲۰ در این سمت باقی و پس از اشغال ایران از طرف قوای متفقین و قطع رابطه سیاسی ایران و ایتالیا به تهران احضار و به جای مرحوم علی‌اکبر دهخدا به ریاست دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی و اقتصاد منصوب شد.

در این جا بی‌مناسبت نیست بنویسم افتخار دارم که دانشنامه‌ی لیسانس حقوق این جانب به امضای مرحوم منصورالسلطنه ریاست وقت آن دانشکده است.

مشاغل مهم دیگر ایشان به شرح زیر است:

در سال ۱۳۲۲ در نخست‌وزیری مرحوم علی‌سپهیلی، وزیر مشاور در سال بعد در کابینه محمد ساعد مراغه‌ای، همان سمت در سال ۱۳۲۳ در کابینه‌ی مرتضی قلی بیات، وزیر دادگستری در کابینه‌ی اول ابراهیم حکیمی و کابینه‌ی محسن صدر، وزیر مشاور

در سال ۱۳۲۴ به سمت ریاست هیات نمایندگی ایران در کنفرانس سانفرانسیسکو شرکت نمود و نطق بلیغی به زبان فرانسه در مورد تخلیه‌ی ایران و خسارات ناشی از جنگ ایراد نمود و بعد در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک حضور یافت و در باب اثبات حقانیت ایران و حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور تلاش بسیار نمود.

در سال ۱۳۲۶ در کابینه‌ی احمد قوام به سمت وزیر دادگستری منصوب گردید و باز باید بگویم که این جانب در این سال افتخار ریاست دفتر ایشان را در دادگستری داشتم و خاطره‌ی از جریان کوشش ایشان به ترجمه‌ی شعر معروف خسرو و شیرین نظامی به شعر فرانسه دارم که بعداً نقل خواهم کرد.

مشاغل دیگر ایشان وزیر مشاور در کابینه‌ی احمد اقوام در سال ۱۳۲۷ در نخست‌وزیری عبدالحسین هژیر و محمد ساعد مراغه‌ای نیز وزیر مشاور بود.

در سال ۱۳۲۸ پس از تاسیس مجلس سنا به سمت سناتور آذربایجان انتخاب گردید تا این که در ۲۲ تیر ماه سال ۱۳۲۹ متأسفانه بر اثر بیماری سرطان جان به جان‌آفرین تسلیم کرد و پیکرش در جوار حضرت عبدالعظیم به خاک سپرده شد. خدایش بیامرزد.

مرحوم منصورالسلطنه یکی از علما و حقوق دانان معروف ایران بود و در تمام کمیسیون‌هایی که برای تهیه‌ی قوانین تشکیل می‌شد عضویت داشت. در زمان مرحوم داور که مستشاری از فرانسه به نام مسیو پرنی برای تهیه‌ی قوانین به ایران دعوت شده بود و شورائی مرکب از علما و فضلا‌ی درجه اول و قضات عالی‌مقام آن زمان با شرکت ایشان برای تهیه‌ی قوانین مورد احتیاج از قبیل قانون مدنی، اصول محاکمات حقوقی، قانون جزا، اصول محاکمات جزایی، قانون ثبت اسناد و قانون تجارت تشکیل گردیده بود و مرحوم منصورالسلطنه در این شورا ضمن مترجمی مسیو پرنی همکاری و شرکت فعال داشت.

در این جا باید بگویم که مرحوم مصطفی عدل زبان فرانسه را مانند زبان مادری می‌دانست و بر این زبان چه از نظر حقوقی و ادبی و سیاسی تسلط فوق‌العاده داشت که از این نظر در ایران کم‌نظیر بود.

یکی از تألیفات مهم دیگر ایشان کتاب **شرح قانون مدنی** است که مدت‌ها در دانشکده‌ی حقوق تدریس می‌شد و مورد استفاده‌ی قضات دادگستری و مهم‌ترین منبع از این نظر بود. به تصدیق همه‌ی اهل فن این کتاب بهترین کتابی است که در آن زمان راجع به حقوق مدنی به چاپ رسیده است.

از دیگر تألیفات ایشان کتاب **حقوق تجارت بین‌الملل** و ترجمه‌ی **قانون جزای عمومی و قانون تجارت ایران** به زبان فرانسه است. ظاهراً در اواخر عمر به مطالعه‌ی آثار ادبی و نمایشنامه‌های راسین و کُرّنی علاقه‌مند شده بود و مدتی برای ترجمه‌ی خسرو و شیرین نظامی به صورت نمایش‌نامه و به زبان فرانسه تلاش کرد که متأسفانه عمرش برای اتمام آن وفا نکرد.

اکنون جا دارد خاطره‌یی که در وزارت دوم ایشان در دادگستری از کوشش آن مرحوم در ترجمه‌ی خسرو و شیرین نظامی به شعر فرانسه دارم نقل کنم.

در آن سال این‌جانب به سمت ریاست اداره‌ی کل دفتر وزارت دادگستری اشتغال داشتم. در نتیجه افتخار ریاست دفتر مرحوم منصورالسلطنه را عهده‌دار بودم. در آن تاریخ که طبق نام‌گذاری خصیصین به آن دوران مشروطه‌ی صغیر می‌گفتند، وزرا به‌طور کلی و بویژه در دادگستری، مرسوم نبود که در کارهای داخلی و امور قضایی مداخلاتی داشته باشند و مسوولین وظایف خود را طبق قوانین مربوط و مستقلاً انجام می‌دادند و کار وزرا بیش‌تر جنبه‌ی سیاسی داشت و به این شکل مرحوم منصورالسلطنه وزیر دادگستری فرصت بیش‌تری برای پرداختن به مطالعات مورد علاقه‌ی خود داشت. من به علت شغل و ستم روزی چند بار به دفتر ایشان می‌رفتم و می‌دیدم که ایشان تمام مدت با انگشتان خود به صورت شمارش بازی می‌کند و سپس به زبان خارجی چیزی می‌نویسد. بالاخره یک روز از روی کنجکاوی پرسیدم که آقا مشغول چه کاری هستید؟ با توضیح ایشان فهمیدم که بازی با انگشتان برای شمارش سیلاب است که ابیات شعر فرانسه باید از نظر سیلاب برابری داشته باشد و کاری که ایشان به آن اشتغال دارد، ترجمه‌ی **شیرین و خسرو** نظامی به شعر فرانسه است و در این‌جا به من فرمودند که اتفاقاً برای این کار به شما احتیاج دارم و می‌خواهم که آن‌چه را که هر روز تهیه می‌کنم برایم پاک‌نویس کنید و به من تحویل دهید.

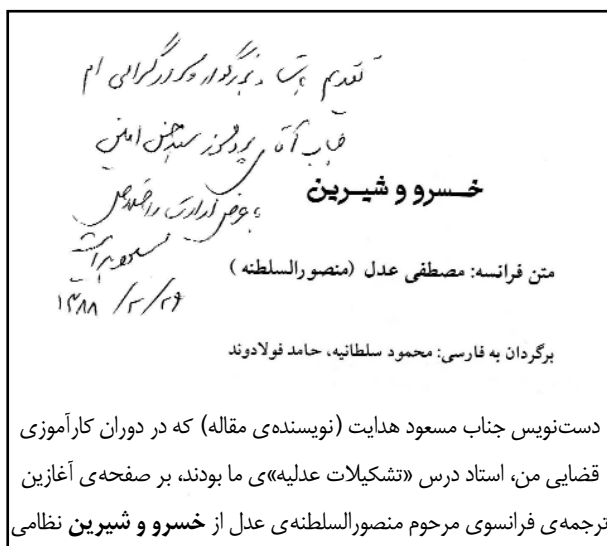
در نتیجه من هر روز اشعار تهیه شده را از ایشان می‌گرفتم و چون به زبان فرانسه آشنایی داشتم از خواندن آن لذت بسیار می‌بردم. در آن زمان در تمام دادگستری، فقط یک ماشین تحریر

به زبان لاتین در اداره‌ی حقوقی وجود داشت و یکی از همکاران به نام آقای اسکندری که به زبان خارجی آشنایی داشت، می‌توانست نوشته‌های به زبان فرانسه را تایپ کند و من هر روز اشعار تهیه شده را به ایشان می‌دادم و پس از تایپ روز بعد به مرحوم منصورالسلطنه تسلیم می‌کردم و این کار در مدت نسبتاً کوتاه وزارت ایشان در دادگستری ادامه داشت و پس از تغییر سمت ایشان به وزارت مشاور دیگر من خبری از دنباله‌ی کار نداشتم تا این که متأسفانه در فاصله‌ی کوتاهی ایشان به بیماری سرطان مبتلا و بستری شدند.

به علت ارادت و علاقه و خویشاوندی به عیادت ایشان می‌رفتم و یک روز که از بیکاری گله داشتند و من شنیده بودم که کار ترجمه‌ی **خسرو و شیرین** نظامی ناتمام مانده است، از ایشان استدعا کردم که اگر برای‌تان امکان دارد این شاهکار را به پایان برسانید. گرچه به ظاهر خواهش مرا رد نکردند ولی از نگاه‌شان احساس کردم که دیگر در وضعی نیستند که بتوانند به چنین کار سنگینی بپردازند و در نتیجه در کمال تأسف این کار ناتمام ماند.

اکنون جای خوشحالی است که به همت یکی از فرزندان ایشان خانم سرور عدل همسر شادروان دکتر محسن مظاهر این اثر ذی‌قیمت هرچند ناتمام - از سوی انجمن انتشارات شایسته‌یی به مدیریت خانم دکتر منصوره متحده (نظام مافی) و با ترجمه‌ی فارسی آقایان محمود سلطانیه و دکتر حامد فولادوند - به زیور طبع آراسته می‌شود و انشاءالله مورد استفاده علاقه‌مندان بویژه فرانسه‌زبان‌ها قرار می‌گیرد. خود من بیش از همه از این کار خوشحالم.

روان آن بزرگوار شاد باشد و برای همه‌ی کسانی که در انجام این مهم کوشش کرده‌اند، سلامتی و موفقیت آرزو دارم. ■

دست‌نویس جناب مسعود هدایت (نویسنده‌ی مقاله) که در دوران کارآموزی قضایی من، استاد درس «تشکیلات عدلیه» می‌ما بودند، بر صفحه‌ی آغازین ترجمه‌ی فرانسوی مرحوم منصورالسلطنه‌ی عدل از **خسرو و شیرین** نظامی